

Wyobrażenia przestrzenne jako forma reprezentacji wsi

Paulina Tobiasz-Lis, Pamela Jeziorska-Biel, Marcin Wójcik

*Jeśli nie zamienisz swojego życia w opowieść,
staniesz się tylko fragmentem cudzej historii*

– Terry Pratchett

Wprowadzenie

Koncepcja przestrzeni odegrała zasadniczą rolę w kształtowaniu się geografii człowieka jako odrębnej dyscypliny badawczej (np. Harvey 1989; Gregory 1994; Soja 1996). Różne konceptualizacje przestrzeni mają wpływ na współczesne interpretacje zmienności obiektów geograficznego poznania, takie jak terytorium (organizacja społeczna i polityczna przestrzeni), miejsce (wartościowanie przestrzeni) i krajobraz (aspekt wizualny przestrzeni).

W tym opracowaniu podejmowany jest problem wyobrażeń wsi, w specyficznym okresie, kiedy przestrzeń wiejska i żyjący w niej ludzie doświadczają szybkich strukturalnych i kulturowych przemian związanych z oddziaływaniem wielu czynników (transformacja, globalizacja, polityka wspólnotowa). Uwagę zwraca się tu również na możliwości tkwiące w podejściach wywodzących się z *reflexive turn* (por. Woolgar 1988; Bourdieu, Wacquant 1992; Archer 2007). Zrozumienie i wyjaśnienie współczesnych zjawisk społecznych, kulturowych czy przestrzennych wymaga nadania im szerszej interpretacji i głębszego kontekstu. Można tego dokonać, sięgając do podejść, w których rozumienie i przyjęcie perspektywy „drugiego” odnosi się do wiedzy związanej z doświadczeniem innego umysłu i podmiotu, który podobny jest do nas samych. Jako jednostki, koncentrujemy się wówczas na różnych formach ekspresji, m.in. mowie, tekście, co pozwala na „empatię” wobec partnera interakcji. W podejściach rozumiejących, stawia się w centrum uwagi znaczenia przenikające życie społeczne, a w szczególności znaczenia działań ludzkich i przekazów komunikacyjnych, jakie ludzie wymieniają między sobą (Sztompka 2016, s. 58). Znaczenie wytwarza się w procesie interakcji między ludźmi (Blumer 1986, s. 4), uzyskiwane jest więc od ludzi, a następnie wpływa na działanie jednostek. Dlatego tak istotne wydaje się odkrywanie znaczeń i definicji, jakie ludzie przypisują sytuacjom, przedmiotom, miejscom, innym osobom, gdyż to one generują i są odpowiedzialne za ludzkie zachowania.

Taki sposób prowadzenia badań – opartych na poszukiwaniu odpowiedzi w faktach jednostkowych, w świecie ludzkich wartości, uczuć i emocji, dotyczy również geografii wsi, co pozwala sięgać do nieodkrytych jeszcze sfer rozumienia „miejsc” tworzonych przez grupy społeczne w różnych uwarunkowaniach i kontekstach przemian (Morris, Evans 2004; Riley, Harvey 2007; Prince, Evans 2009; Dymitrov i in. 2017). Mieszkańcy wsi funkcjonujący w specyficznym otoczeniu kulturowym oraz zamieszkujący określone „miejsce” nieustannie wchodzi z nim w różnorodne interakcje (społeczność i terytorium), których efektem jest wyobrażenie przestrzeni jako jedna z form jej reprezentacji.

Cel i metodologia badań

Przyjęcie określonych założeń teoretycznych, wiąże się ze zgodą na wynikające z nich założenia: ontologiczne, epistemologiczne oraz metodologiczne (Silverman 1997, s. 138). W podejściach wywodzących się z *reflexive turn* badania grup ludzkich prowadzone są w kontekście historycznym, społecznym, a także przestrzennym (Soja 1996). Zakłada się, że możliwe jest zrozumienie rzeczywistości w takiej postaci, w jakiej jawi się ona jej uczestnikom (aktorom społecznym), którzy stale konstruują i rekonstruują swoje działania (Sławecki 2012). Przyjęcie w prezentowanych badaniach takiej perspektywy dotyczącej poznania rzeczywistości, a następnie dobór odpowiednich narzędzi badawczych, daje możliwość spełnienia założonych celów.

Głównym celem badawczym było określenie wiedzy przestrzennej i wyobrażeń przestrzennych mieszkańców wsi w okresie przemian związanych m.in. ze społecznymi doświadczeniami post-socjalistycznej transformacji oraz wejściem Polski do Unii Europejskiej. W badaniu zgromadzono wiedzę o tym, jak mieszkańcy wybranych wsi postrzegają swoją przestrzeń zamieszkania, tj. jakie znaczenia przypisują konkretnym miejscom w przestrzeni, co jest dla ludzi w tej przestrzeni ważne. Przedmiotem badań była więc społeczna waloryzacja przestrzeni wsi. W opracowaniu próbujemy odpowiedzieć na pytanie, czy można wskazać jakieś ogólne prawidłowości rządzące procesem wyobrażania, kiedy to przestrzeń przekształca się i zyskuje cechy miejsca (Tuan 1977).

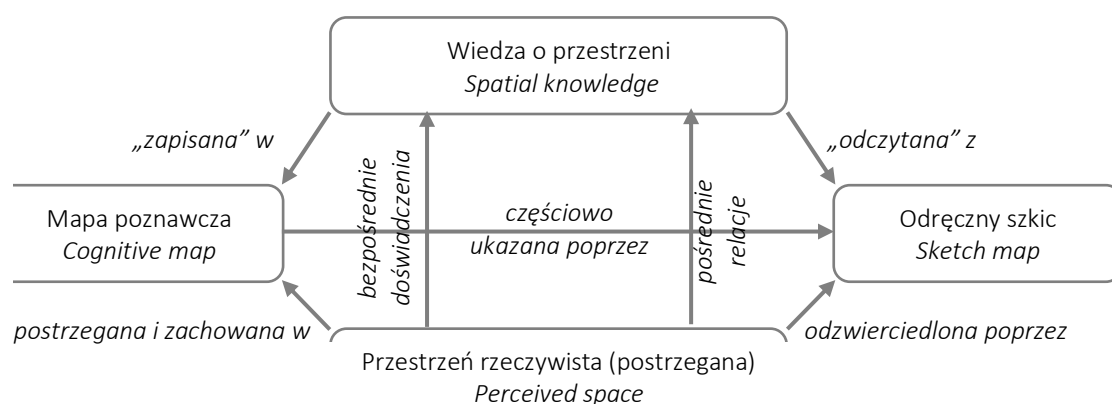
Procedura badania społecznej waloryzacji przestrzeni wsi była procesem wieloetapowym. Prace przeprowadzono w okresie maj-wrzesień 2017 roku w dwudziestu jeden wsiach Polski dobranych w sposób celowy, na podstawie istotnych wartości krajobrazowych, w postaci wyraźnie zachowanych lub możliwych do odczytania historycznych układów przestrzennych¹. W pierwszej kolejności, w okresie od maja do września 2017 roku, prowadzono badania społeczne z wykorzystaniem techniki wywiadu kwestionariuszowego na próbie 189 mieszkańców wsi, które wybrano ze względu na dobrze zachowany, historyczny układ przestrzenny. Próba ta miała charakter dostępnościowy, z uwagi na trudności, które wiążą się z pozyskaniem respondentów na terenach wiejskich i zbudowaniem zaufania przez pochodzących z zewnątrz ankietatorów. W każdym przypadku dobór osób uczestniczących w badaniu miał charakter kwotowy. Próbowano zachować proporcje podstawowych cech demograficzno-społecznych populacji poszczególnych osiedli, takich jak: wiek, płeć i wykształcenie. Niewielka liczba respondentów – po kilka-kilkanaście osób w każdej wsi, była uzasadniona ze względu na podstawowy cel prowadzonych badań, którym jest wstępna eksploracja zjawiska, a także ich jakościowy charakter. Zdecydowano się na zastosowanie tej techniki ze względu na wiele zalet, które ona za sobą niesie, z których najistotniejszą jest standaryzacja wypowiedzi respondentów.

¹ O doborze wsi więcej w części wprowadzającej pracy (aut. M. Wójcik).

Od wszystkich osób uczestniczących w badaniu uzyskuje się te same informacje, co daje możliwość uogólniania wniosków. Wywiad kwestionariuszowy to technika o wysokim stopniu standaryzacji oparta na bezpośrednim procesie komunikowania się, gdzie narzędziem badawczym jest kwestionariusz wywiadu (Babbie 2007, s. 276).

Kwestionariusz wywiadu wykorzystywany w niniejszych badaniach zbudowany był z 21 pytań zasadniczych, wyłączając z tego metryczkę. Pytania kwestionariuszowe dotyczyły wyobrażeń i wartościowania obszaru wsi przez mieszkańców (skojarzeń, ocen, najważniejszych cech, poczucia wyjątkowości, znajomość historii, istnienia miejsc centralnych, charakterystycznych, oswojonych i ważnych. Wzorując się na postępowaniu badawczym szczegółowo opisanym w pracy K. Lyncha (1960), respondentów proszono o naszkicowanie wsi podczas standaryzowanego wywiadu, kierując do wszystkich jednakowe polecenie: „Proszę, aby wykonał/a Pan/i mapę swojej miejscowości w taki sposób, jakby miał/a Pan/i opisać to miejsce nieznanemu. Proszę uwzględnić wszystkie charakterystyczne Pana/Pani zdaniem cechy miejscowości”. Uzyskano w ten sposób 172 szkice, z uwagi, że 10 osób odmówiło jego wykonania, a 7 odrzucono ze względu na zbyt małą ilość elementów, co uniemożliwiło ich analizę. Podczas wykonywania szkiców przez respondentów, ankieterzy notowali reakcje, a także zapisywali kolejność i sekwencję rysowanych elementów.

W niniejszym opracowaniu oparto się na dwóch podejściach do wiedzy przestrzennej *spatial knowledge*, zakładając, że analizowane tutaj odręczne szkice przestrzeni *sketch maps* są procesualne i reprezentacyjne, tj. nigdy nie są kompletne, w pełni pamiętane, lecz wypełniają się nowymi treściami wraz z kolejnymi doświadczeniami przestrzennymi człowieka (Kitchin, Dodge 2007). Wyobrażenia przestrzeni mają swoje korzenie w geografii behawioralnej i w psychologii, są wyrazem tego, w jaki sposób ludzie kształtują i doświadczają przestrzeń – stanowią obraz relacji pomiędzy człowiekiem, a otaczającą go przestrzenią. „Obraz przestrzeni jest efektem dwutorowego procesu pomiędzy obserwatorem i przedmiotem obserwacji. To co dostrzega obserwator jest formą zewnętrzną, ale to w jaki sposób interpretuje i kieruje on swą uwagę na tę formę wpływa na to, co naprawdę widzi” (Lynch 1960 s. 131). Wyobrażenia przestrzenne powstają w trakcie złożonego procesu percepcji – postrzegania, doświadczania i zapamiętywania otoczenia człowieka (Downs, Stea 1974, 1977; Gould, White 1974; Hayden 1995) – ryc. 23.

Rycina 23: Zależności pomiędzy pojęciami: wiedza o przestrzeni, przestrzeń postrzegana, mapa poznawcza, odręczny szkic

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wang, Worboys 2017

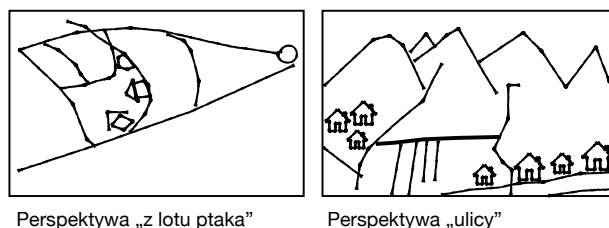
Zawartość uzyskanych szkiców analizowano według 21 komponentów, które można zgrupować wg następujących, czterech kategorii: 1) Proces rysowania szkicu: kolejność rysowanych elementów; liczba rysowanych elementów; stosowanie etykiet słownych, skrótów i akronimów; uwzględnianie miejsca zamieszkania; sposób wykorzystania kartki; 2) Elementy konstrukcji szkicu: centrum, granice, symbole, legenda; skala rysowanych elementów; orientacja szkiców; sposób prezentacji przestrzeni (odwzorowanie); 3) Treść szkicu: elementy krajobrazu naturalnego i kulturowego; obszary, węzły, krawędzie, ścieżki, punkty orientacyjne; 4) Personalizacja: elementy o osobistym znaczeniu; elementy bez osobistego znaczenia; pierwszy zaznaczony element; sąsiedztwo.

Ciekawą propozycję klasyfikacji odręcznych szkiców, zwłaszcza w perspektywie analizy szkiców wsi, zaprezentowała F. C. Ladd (1970). Autorka nie prosiła respondentów o naszkicowanie całego miasta, a jedynie okolicy ich miejsca zamieszkania, sąsiedztwa. W efekcie uzyskała szkice o dużo mniejszym zasięgu, ale jednocześnie dużo bardziej szczegółowe i często dużo bardziej przypominające rysunek prezentujący typowy miejski krajobraz niż mapę. Wśród szkiców sąsiedztwa F. C. Ladd (1970) wyróżniła cztery następujące typy: 1) szkice obrazkowe, które najczęściej prezentowały ulicę; 2) szkice schematyczne, które zawierały informacje o ulicach, obszarach, ale sposób prezentacji był dość ogólny; 3) szkice przypominające mapę, które mogłyby posłużyć jako mapa i pomóc w orientacji w terenie, ale zawierały niewielką liczbę elementów; 4) mapy z punktami orientacyjnymi, które pozwalały rozpoznać okolicę i mogłyby pomóc zorientować się w terenie (ryc. 24).

Rycina 24: Typy szkiców wg. F. C. Ladd (1970)
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Walmsley 1988

Uproszczoną wersję tej klasyfikacji, która jednocześnie nawiązuje do dwóch podstawowych strategii rysowania odręcznych szkiców, to jest: „perspektywy taksówkarza” oraz „perspektywy pilota samolotu” opisanych przez Mordwę (2003), wykorzystano w analizie szkiców krajobrazu boliwijskich lasów tropikalnych (Wartmann, Purves 2017). Autorzy zidentyfikowali trzy różne perspektywy, wykorzystane przez osoby biorące udział w badaniu: 1) widok z lotu ptaka, podobny do zdjęć lotniczych; 2) perspektywa ulicy – ryc. 25. oraz 3) perspektywę mieszaną.

Rycina 25: Typy szkiców wg. F. M. Wartmann i R. S. Purves (2017)
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wartmann, Purves 2017

Wyniki analizy i interpretacji odrębnych szkiców wybranych wsi w Polsce zaprezentowano, odwołując się do wymienionych wyżej komponentów analitycznych oraz ze względu na skalę badanych jednostek osadniczych, do klasyfikacji szkiców sąsiedztwa zaproponowanej przez F. M. Wartmann i R. S. Purvesa (2017).

Drugi etap prac badawczych dotyczących społecznych reprezentacji wsi prowadzono z wykorzystaniem techniki wywiadu swobodnego ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji. Jest to technika oparta na bezpośrednim sposobie komunikowania się, gdzie narzędzie badawcze stanowią dyspozycje badawcze, będące szczegółową listą poszukiwanych informacji. W płaszczyźnie teoretycznej nawiązano tu do koncepcji narracyjnej. W tym ujęciu podstawowe miejsce zajmuje również proces nadawania znaczeń, a rzeczywistość jest nie tylko doświadczana za pomocą języka, ale i przez język jest konstruowana. Oznacza to, że umysł ludzki ujmuje rzeczywistość w formę opisów, narracji, interpretuje dziejące się zdarzenia jako określone historie, opowieści, a doświadczenia osobiste porządkuje w formie narracji posiadających własny sens. Od owej narracji, a w szczególności od ramy narracyjnej, od której zależy to, jak jednostka doświadcza siebie i otaczający świat oraz które aspekty rzeczywistości zostaną dostrzeżone, nazwane i wyrażone (Neisser 1967). Narracja jako koncepcja opisu i interpretacji rzeczywistości wyrasta z ujęć podmiotowych, gdzie największą uwagę koncentruje się na człowieku i jego relacji ze światem (Wójcik 2017). Opowieści jako swoiste punkty widzenia i przekonań stanowią niezwykle cenny materiał do badań wyobrażeń, również przestrzennych, o otoczeniu ludzi oraz społeczności, w skład których oni wchodzi (Lewicka 2012). Niezwykle ważne staje się również odniesienie do wartości „miejsca” jako pola „światów przeżywanych”. Analiza pojęć narracji w odniesieniu do „miejsca” wskazuje, że jest ona strukturą znaczącą w odniesieniu do zdarzeń i działań oraz wiąże się z poszukiwaniem całościowego sensu i spłotu wydarzeń. Wieś jako „miejsce” jest jednocześnie przestrzenią zamieszkiwania i areną codziennych zdarzeń oraz doświadczeń. Sfera „zamieszkiwania” łączy wszystkie sposoby życia wiejskiego (Wójcik 2012). Idea „zamieszkiwania” ma wymiar ponadczasowy i niezależnie od zmieniających się uwarunkowań, zwłaszcza współczesnego postępu technologicznego, odzwierciedla się w procesie zakładania rodziny, budowy domu, zagospodarowania bliskiej przestrzeni według własnych zasad i przekonań. Sens ten wpisuje się w humanistyczną interpretację przestrzeni, która w procesie „uczułowienia” (oswojenia się z nią ludzi) staje się „miejscem”.

Celem tej części badań jest wydobycie narracji o wsiach, które są konstruowane przez samych mieszkańców. Z opowieści tych wyłania się obraz wsi jako miejsc znaczących, często ukochanych, bliskich, naznaczonych szczególnym sensem i wartością dla respondentów. W tym przypadku dyspozycje zostały zorganizowane w trzy główne bloki tematyczne:

1. kształtowanie się biografii respondenta w związku z miejscowością, którą zamieszkuje, oraz jego stosunek do niej;
2. stosunek respondenta do ważnych miejsc na mapie miejscowości;
3. aktywność społeczna respondenta na rzecz miejscowości i przestrzeni, którą zamieszkuje.

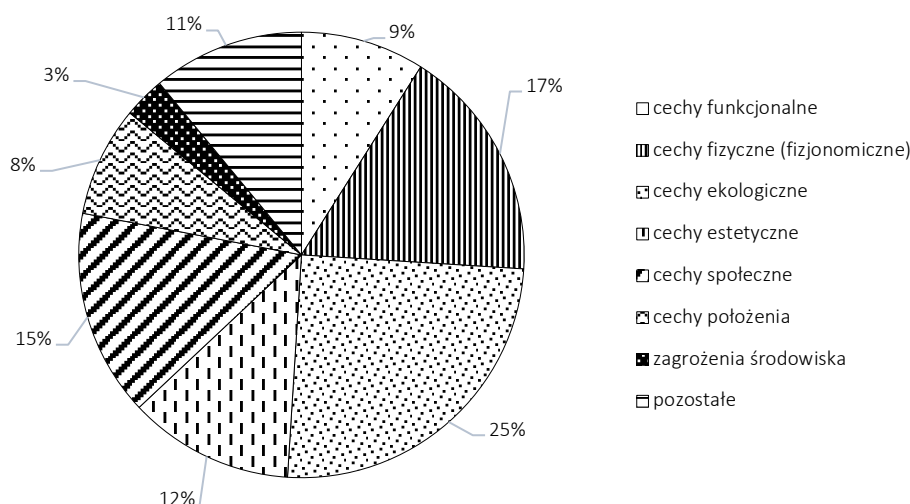
Pytania miały na celu pobudzenie respondenta do konstruowania opowieści, stanowiły rodzaj bodźca skierowanego w stronę opowiadającego. Sprzyja temu ekspresyjno-biograficzny, ale i narracyjny charakter techniki wywiadu swobodnego, oparty na równości, współzależności i wspólnotcie między badaczem a badanym. Wywiad ten podobny jest w swej konstrukcji do codziennej rozmowy i posiada ważną funkcję społeczną – potwier-

dzania wspólnych treści społecznych. Technika ta została więc uznana za adekwatną i najbardziej uzasadnioną do realizacji głównego celu badań. Łącznie przeprowadzono 11 wywiadów pogłębionych z osobami zamieszkałymi w 11 celowo wybranych wsiach: Piwoda, Księżę Pole, Miłoszyce, Czerwona, Holendry Baranowskie, Długowola, Zielnowo, Słowino, Pacew, Nowołoskoniec, Niezabyszewo. Wsie wybrano na podstawie doboru rozmówców, a byli nimi aktywni, dostępni i chętni do podzielenia się swoimi opowieściami, mieszkańcy.

Waloryzacja przestrzeni wsi

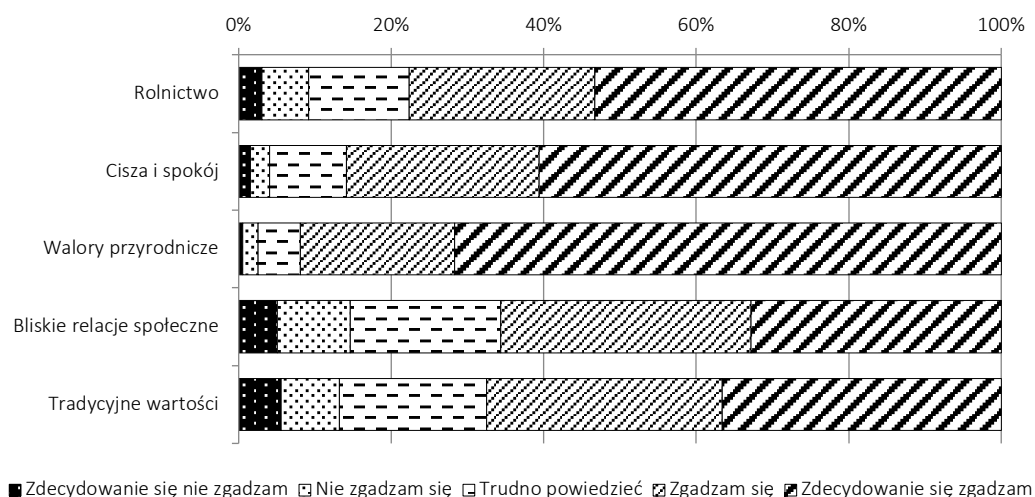
Respondentów w pierwszej kolejności zapytano o główne skojarzenia z własną wsią. Wśród pierwszych skojarzeń przeważały określenia uwydatniające osobistą identyfikację z miejscem: „mój dom”, „miejsce zamieszkania”, „moje miejsce na ziemi”, „tutaj mieszkam”, „dom rodzinny”. W drugiej kolejności mieszkańcy wsi, poszukując skojarzeń wyjaśniali pochodzenie nazwy miejscowości. Zwracano również uwagę na ich ogólne położenie względem regionów kulturowych i historycznych, zagospodarowanie i funkcje rolnicze, a także podkreślano walory przyrodnicze i dobre relacje społeczne.

W przypadku cech najważniejszych koncentrowano się przede wszystkim na walorach przyrodniczych, krajobrazowych i ekologicznych (czysta, ładna, zadbane, piękne widoki, żyzne gleby), jak i funkcjonalnych (rolnicza, sadownicza, dobrze skomunikowana, dobrze wyposażona w usługi, infrastrukturę, bezpieczna) czy społecznych (pracowici, sympatyczni, mili ludzie, spójna społecznie) – ryc. 26). Wyjątkowość wsi mieszkańcy widzą w ich topograficznym położeniu, krajobrazie, historii, zabytkach, relacjach społecznych.

Rycina 26: Kategorie najważniejszych cech miejscowości wskazywanych przez mieszkańców
Źródło: opracowanie własne

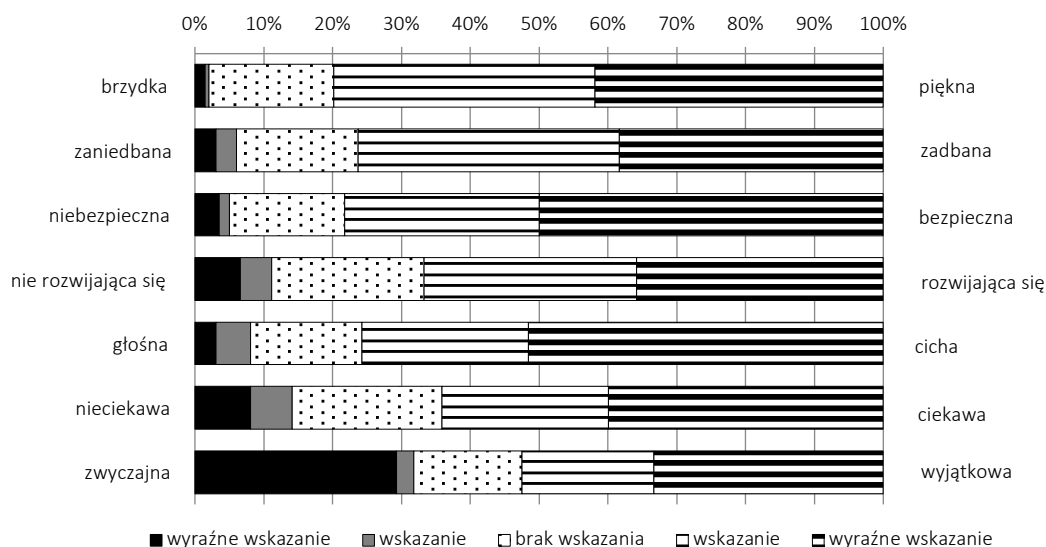
Respondenci zapytani o to, co znaczy dla nich pojęcie „wieś”, bardzo silnie wskazali na walory przyrodnicze, ciszę i spokój oraz rolnictwo (ryc. 27). W mniejszym stopniu zaś na tradycyjne wartości i bliskie relacje. Jednakże trzeba zaznaczyć, iż połączenie odpowiedzi: „zdecydowanie się zgadzam” i „zgadzam się”, i tak czyni wszystkie te kategorie silnie odczuwalnymi atrybutami wsi. Stanowi to dowód na wciąż dominujący, tradycyjnie pojmowany, wizerunek i przypisane zalety, jakie wynikają z zamieszkiwania na wsi. Jednocześnie relatywnie największa liczba respondentów opowiedziała się za odpowiedzią, iż pojęcia „wieś” zdecydowanie nie należy utożsamiać z bliskimi relacjami i tradycyjnymi wartościami. Osłabienie pozycji kategorii bliskich relacji i tradycyjnych wartości w przypisaniu ich do pojęcia „wieś” może stanowić potwierdzenie tezy o postępującej atomizacji i indywidualizacji społeczeństwa, jako problemów dotyczących również obszary wiejskie.

Rycina 27: Znaczenie pojęcia „wieś” w opinii respondentów

Źródło: opracowanie własne

Respondentów zapytano również o to, jak oceniają oni swoją miejscowość w zakresie przeciwstawnych określeń: *brzydka* - *piękna*, *zaniedbana* - *zadbana*, *niebezpieczna* - *bezpieczna*, *nierozwijająca się* - *rozwijająca się*, *głośna* - *cicha*, *nieciekawa* - *ciekawa*, *zwyčajna* - *wyjątkowa* (ryc. 28). Jak pokazuje poniższy wykres, odpowiedzi respondentów zaskakują pozytywnie. Połowa badanych bardzo wyraźnie oceniła swoją wieś jako miejsce bezpieczne i ciche, 42% określiło ją jako miejsce piękne, 40% jako miejsce ciekawe, a 38% jako zadbane, 35% jako rozwijające się, a 32% jako miejsce wyjątkowe. Gdyby jednak wziąć pod uwagę również te wskazania, które nie były zupełnie jednoznaczne, ale wciąż pozytywne, to wśród respondentów wyłania się obraz własnej miejscowości jako przestrzeni pięknej (80%), bezpiecznej (78%), cichej i zadbanej (75%). Mimo tego, jednocześnie aż 29% respondentów zdecydowanie uznała swoją miejscowość za zwyczajną (kategoria negatywna). Biorąc jednak pod uwagę całość ocen badanych, i fakt, że stanowią one o bardzo korzystnym odbiorze najbliższego otoczenia przez mieszkańców, relatywnie wysoka ocena własnej wsi jako miejscowości zwyczajnej, może sugerować brak świadomości wagi i znaczenia różnych cennych zasobów. Podczas prowadzenia badań, wielu z respondentów nie rozumiało zainteresowania tą konkretną miejscowością jako przypadkiem badawczym, nie dostrzegając w niej niczego wyjątkowego i godnego uwagi. Zdarza się bowiem, iż przyzwyczajenie i codzienne obcowanie z lokalnymi zasobami, nawet cennymi, zubożają na nie, czyniąc je zwyczajnymi i powszechnymi w odbiorze. Wobec powyższego równie ważne, co stan i zachowanie samych zasobów, wydaje się ich społeczne wartościowanie.

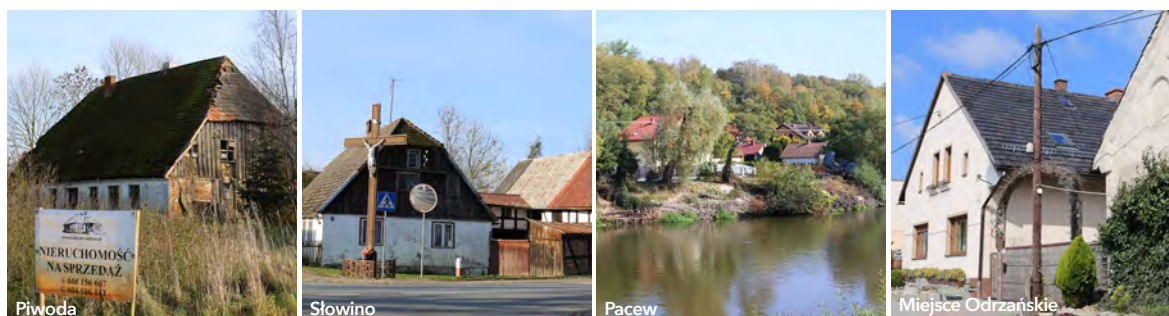

Rycina 28: Ocena miejscowości przez respondentów (skala dychotomiczna)

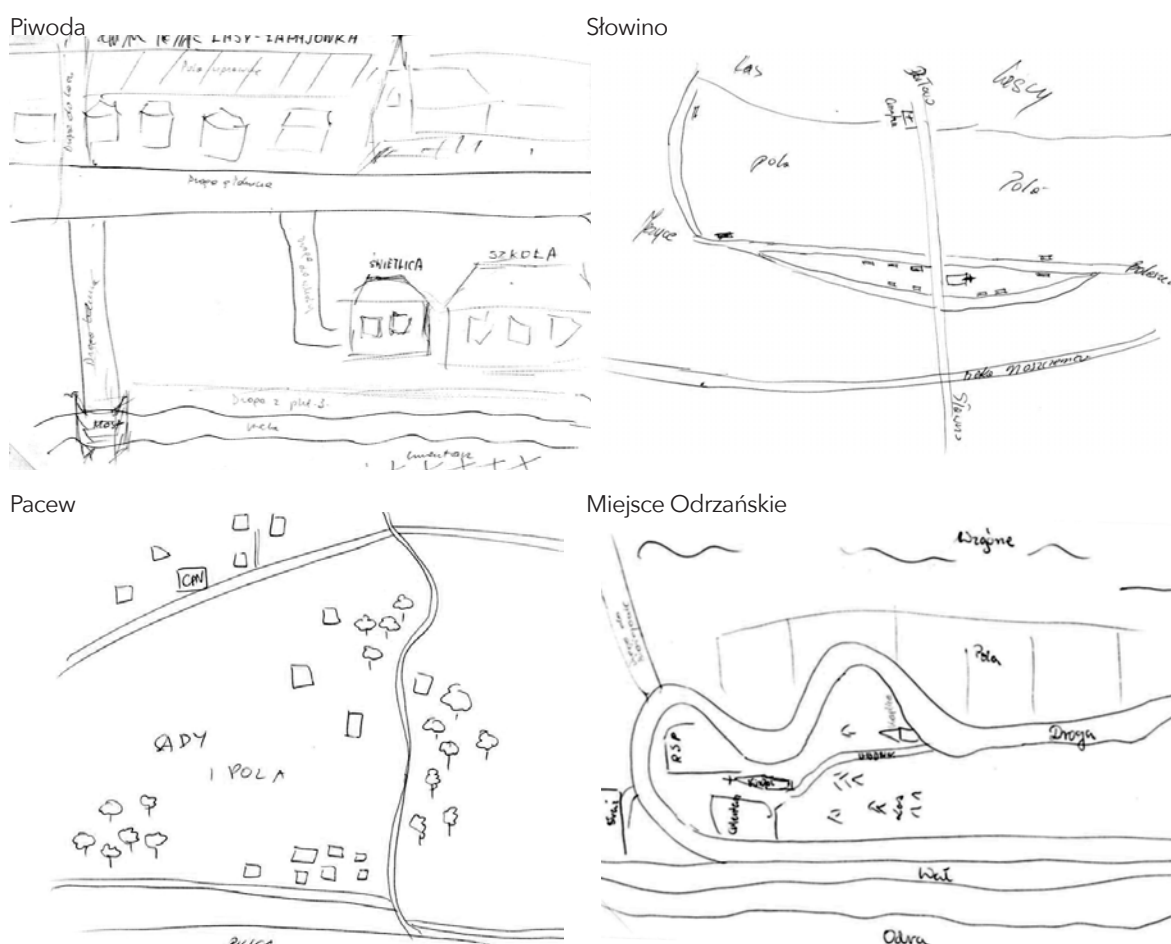
Źródło: opracowanie własne

Proces rysowania szkiców

Szkice wszystkich wsi, bez względu na ich charakter wynikający z określonych uwarunkowań przyrodniczych, historycznych czy społeczno-ekonomicznych, rozpoczynano od głównej drogi, wzdłuż której rozwijała się osada. Dodatkowo, w co czwartym szkicu podawano nazwy sąsiednich miejscowości, do których prowadzi rysowana wcześniej droga. Wówczas wsie ukazywano w szerszej perspektywie lokalnej sieci osadniczej, a podczas wykonywania szkicu opowiadano o powiązaniach łączących mieszkańców z wyszczególnionymi miejscowościami. Po uwzględnieniu, w zależności od wielkości wsi, jednej drogi lub kilku dróg, stanowiących „oś konstrukcyjną” większości szkiców, respondenci koncentrowali się na obiektach o ważnych funkcjach społecznych, tj.: kościoły, przydrożne kapliczki, cmentarze, szkoły, przystanki PKS, remizy strażackie. To właśnie te elementy dominowały we wszystkich wyobrażeniach wsi. Poza siecią dróg i istotnymi punktami orientacyjnymi w szkicach uwzględniano także tereny mieszkaniowe, w tym własne miejsce zamieszkania (18 szkiców) lub domy należące do krewnych. Ciekawe, zwłaszcza w perspektywie współczesnych przemian społeczno-gospodarczych polskiej wsi, wydaje się bardzo rzadkie rysowanie rozłogów, które pojawiały się jedynie w co dziesiątym

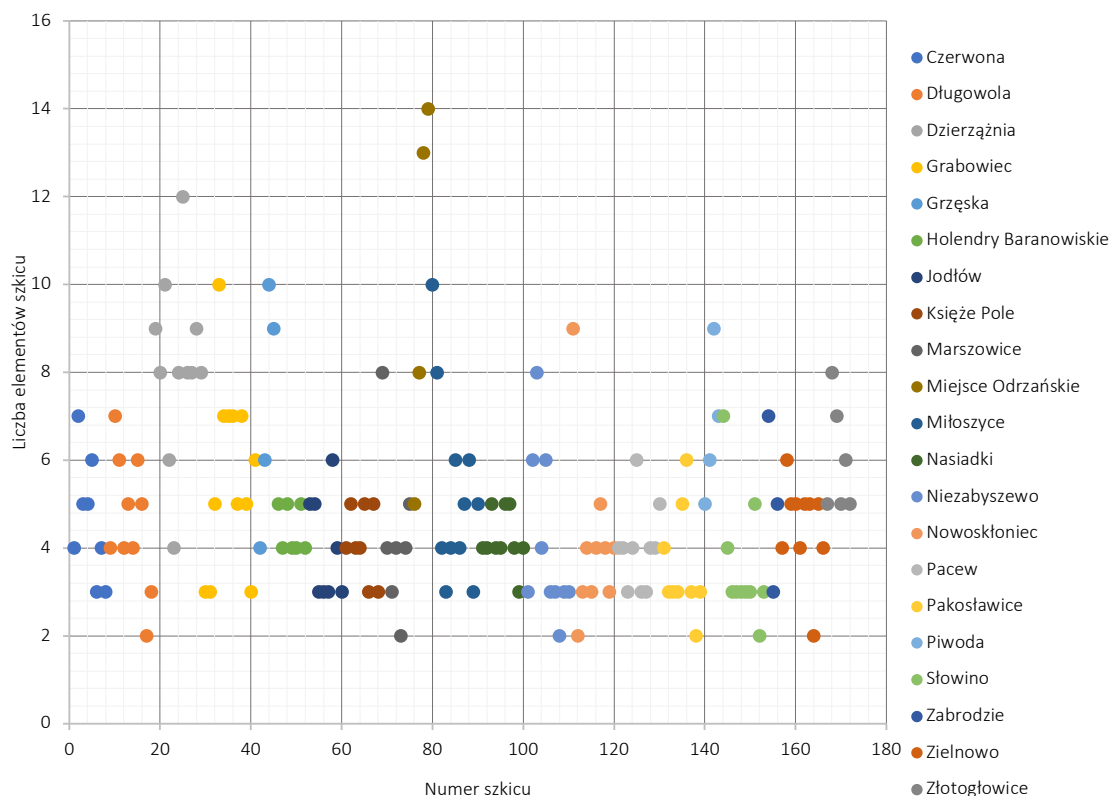

szkicu tych wsi, gdzie dominują funkcje rolnicze (Pacew, Piwoda, Miejsce Odrzańskie, Słowino). Dużo częściej uwzględniano lasy znajdujące się w okolicy rysowanej wsi (ryc. 29). Tereny leśne bywały w takich przypadkach swoistym „punktem odniesienia”, który pomagał w poprawnej orientacji szkicu względem stron świata (por. tab. 18).

Rycina 29: Sposób uwzględnianiu rozłogów w szkicach wsi
 Źródło: opracowanie własne

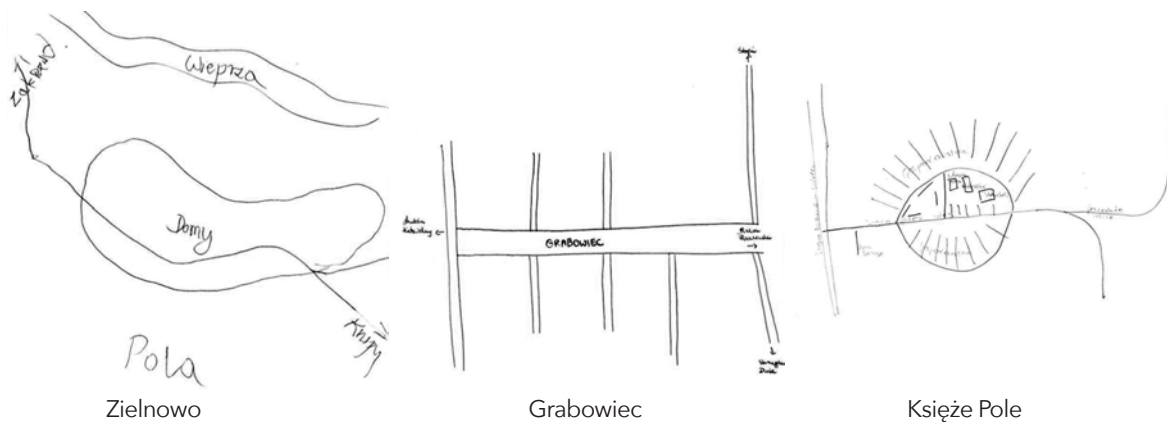
W każdym ze 172 analizowanych odręcznych szkiców 21 miejscowości, zidentyfikowano od 2 do 14 elementów (ryc. 30). Były to: drogi, linie kolejowe, rzeki, jeziora, rowy melioracyjne, stawy, domy mieszkalne, osiedla, obiekty użyteczności publicznej, strefy przemysłowe, lasy, pola uprawne, przydrożne kapliczki, przystanki autobusowe, przystanki kolejowe, place zabaw, boiska, sąsiednie wsie. W każdym szkicu powtarzające się elementy (np. domy, drogi, obiekty użyteczności publicznej) liczono tylko raz. Średnio, w szkicu uwzględniono 5 elementów, przy dość wysokim odchyleniu standardowym od średniej, które wynosi 2,14. W większości szkiców (137) stosowano etykiety w postaci nazw lub numerów dróg, nazw lub opisów obiektów geograficznych takich jak: rzeka, jezioro, czy poszczególnych miejsc, obiektów lub fragmentów wsi (ryc. 31-33). Wszyscy respondenci wykonywali szkice na kartce formatu A4 i taka powierzchnia okazała się dla wszystkich wystarczająca, choć trzeba zaznaczyć, że co trzeci szkic przedstawia tylko wybrany przez respondentów fragment miejscowości – najczęściej jest to miejsce centralne, albo inne miejsce znaczące we wsi (np. plac zabaw lub kościół).

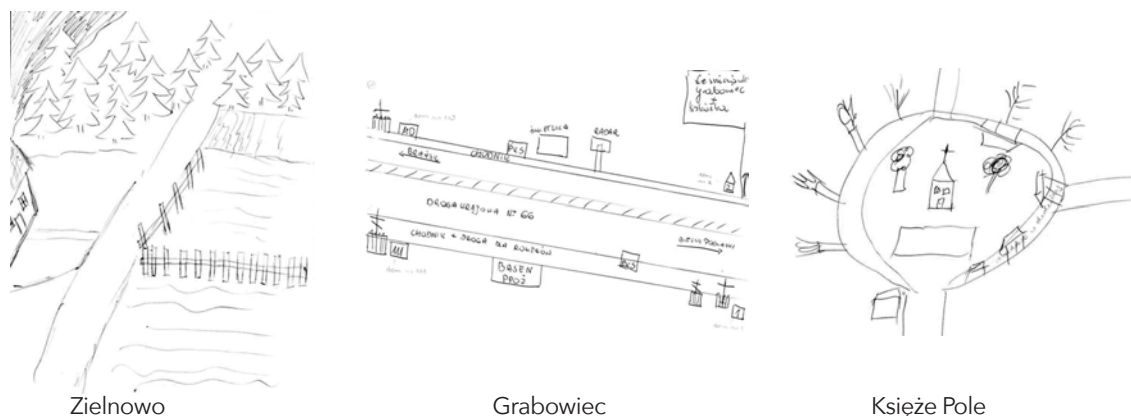
Rycina 30: Liczba elementów uwzględnianych w odręcznych szkicach poszczególnych wsi
Źródło: opracowanie własne

Elementy konstrukcji szkiców

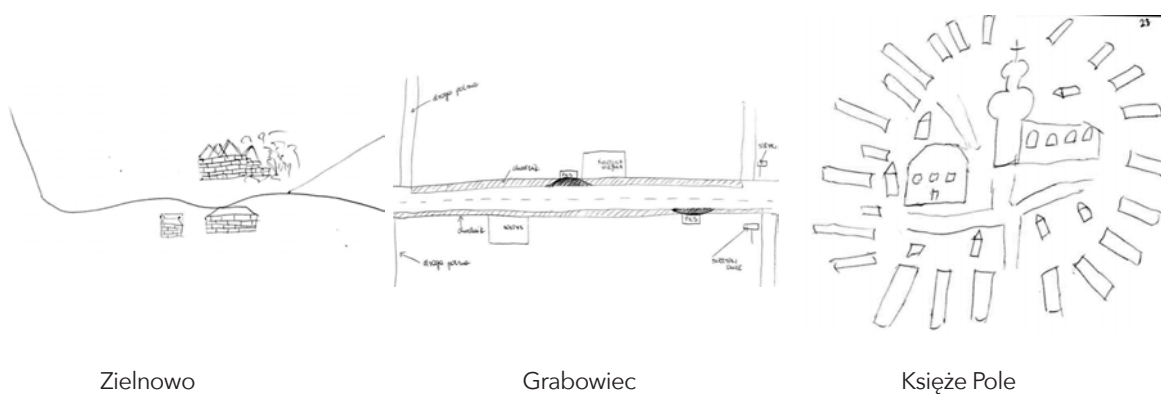
Zidentyfikowano trzy różne perspektywy odręcznych szkiców wsi, które respondenci wybrali do ich konstrukcji: 1) perspektywę z lotu ptaka; 2) perspektywę ulicy i 3) perspektywę mieszaną. Większość szkiców (125) wykonywano z wykorzystaniem pierwszej perspektywy - z wysokim punktem widokowym i prostopadłym widokiem na powierzchnię Ziemi, na podobieństwo zdjęć lotniczych czy profesjonalnych map. W klasyfikacji szkiców sąsiedztwa F. C. Ladd (1970), w zależności od ich stopnia szczegółowości, rysunki o tej perspektywie określane są jako szkice schematyczne, rysunki przypominające mapę lub mapy z punktami orientacyjnymi. Wykorzystanie przez respondentów perspektywy z lotu ptaka umożliwiało odzwierciedlenie całych wsi, a nawet wskazanie i nazywanie terenów sąsiednich. Szkice wykonane w tej perspektywie są bardziej abstrakcyjne i wewnętrznie zintegrowane (ryc. 31). Tylko 14 szkiców wykonano z perspektywy ulicy, prezentując niewielkie fragmenty wsi, w których znajdują się ważne obiekty - kościół, szkoła, kapliczka, przy których mieszkańcy spotykają się, spędzają wspólnie czas, nawiązują i pielęgnują sąsiedzkie relacje (ryc. 32). Pozostałe 33 szkice wykonano w perspektywie mieszanej - łączącej obydwa sposoby prezentacji wsi, przy czym należy tutaj wyróżnić dwie strategie: pierwsza - w której fragment wsi (najczęściej centrum) jest przedstawiony w perspektywie ulicy, a otoczenie (pola uprawne, lasy) w perspektywie z lotu ptaka; oraz druga - kiedy wieś przedstawiono z lotu ptaka, a okolicę w tle, w postaci rysunku perspektywicznego (ryc. 33).

Rycina 31: Szkice wsi wykonane z wykorzystaniem perspektywy z lotu ptaka
Źródło: opracowanie własne

Rycina 32: Szkice wsi wykonane z wykorzystaniem perspektywy ulicy
Źródło: opracowanie własne

Rycina 33: Szkice wsi wykonane z wykorzystaniem perspektywy mieszanej
Źródło: opracowanie własne

Zamiast skali geograficznej skala elementów uwzględnionych w wykonanych szkicach wsi często odzwierciedlała relatywne znaczenie niektórych obszarów: ważne miejsca były umieszczane w centrum szkicu i przeskalowane, przez co zajmowały więcej miejsca na rysunku, podczas gdy elementy uważane za mniej ważne rysowano w mniejszej skali. W tym samym celu operowano także różną grubością linii w zależności od rangi odwzorowywanych dróg, a także zróżnicowanym charakterem etykiet (duże litery, małe litery, podkreślenia). Podobne prawidłowości opisał B.I. Sletto (2009), zwracając uwagę, iż w prowadzonych przez niego badaniach, uczestnicy przeskalowywali w swoich szkicach te obszary i obiekty, z którymi łączyły ich pozytywne wspomnienia. Również R. Kitchin i S. Freundschuh (2000) postulowali, żeby zamiast porównywać szkice ze standardowymi mapami kartograficznymi i interpretować rozbieżności jako „zniekształcenia” rzeczywistej przestrzeni, należy je traktować jako społecznie skonstruowane reprezentacje, osadzone w pewnym kontekście, gdzie wybór określonej skali obiektów lub odległości nieeuklidesowej może wskazywać na ich lokalne lub nawet indywidualne znaczenie.

W 140 szkicach wyraźnie oznaczono centrum miejscowości – poprzez wspomniane wyżej przeskalowanie obiektów, ich nagromadzenie czy umieszczenie w środkowej części rysunku. Jednocześnie w przeprowadzonym wywiadzie, respondenci identyfikowali centrum wsi poprzez obiekty infrastruktury społecznej takie jak: kościół, szkoła, sklep, świetlica (dom kultury), remiza OSP, plac zabaw. Granice wsi uwzględnione w 81 szkicach definiowano poprzez znaki i drogowskazy, charakterystyczne obiekty – „ostatni obiekt we wsi”, rzeki, tory kolejowe, wzdłuż linii lasów i pól – „tam, gdzie kończą się pola”, czy poprzez charakterystyczny układ dróg, np. Długowola – „wieś pomiędzy drogami”.

W żadnym szkicu nie wykonano legendy, co należy tłumaczyć faktem opisywania uwzględnionych elementów w samym rysunku, a także stosowaniem wystarczająco czytelnych symboli dla przedstawianych obiektów (np.: krzyże dla miejsc sakralnych – kościoły, kapliczki, cmentarze; drzewo dla terenów leśnych, alei drzew, sadów; kwadrat lub symbol domu dla zabudowy mieszkaniowej).

Zróżnicowanie orientacji szkiców wsi wynika z szeregu czynników, na które zwracano także uwagę w badaniach wyobrażeń, prowadzonych z zastosowaniem tej metody w miastach (Mordwa 2003, Tobiasz-Lis 2013), m.in.:

- 1) z występowania charakterystycznych obiektów w przestrzeni wsi, które tę orientację ułatwiają, np. kościół, układ dróg i zabudowy, rzeka, linia kolejowa, staw (tab. 18);
- 2) z zasięgu przestrzennego szkicu – im większy, tym częściej szkic obejmuje charakterystyczne elementy struktury przestrzennej i zorientowany jest w kierunku północnym;
- 3) z miejsca zamieszkania osoby rysującej szkic, które wpływa na uwzględnioną w szkicu perspektywę i kierunki odpowiadające codziennym doświadczeniom przestrzeni.

Analizowane w pracy odręczne szkice wsi w większości orientowano w kierunku północnym (łącznie 90 szkiców). Orientacja południowa, czyli „odwrócenie” kierunków przez respondentów wynikała najczęściej z przyjętej strategii rysowania wsi z perspektywy miejsca zamieszkania. Mieszkając w północnej części wsi, własny dom rysowano „na dole” kartki, a resztę miejscowości wraz z obiektami istotnymi z perspektywy codziennych doświadczeń przestrzeni, powyżej. Orientacja wschodnia zdarzała się w przypadku wsi, w których pierwszym obiektem uwzględnianym na szkicach był kościół, tradycyjnie orientowany na wschód.

Tabela 18: Elementy ułatwiające orientację odręcznych szkiców badanych wsi

Lp.	Wieś	Punkt odniesienia podczas orientacji szkicu
1	Czerwona	Gospodarstwo wewnątrz oraz prowadzące do wsi drogi – na północ dawny cmentarz ewangelicki
2	Długowola	Stawy oraz obiekty infrastruktury społecznej (OSP)
3	Dzierżążnia	Główna droga – oś wzdłuż której rozwijała się wieś, równolegle płynąca rzeka Płonka
4	Grabowiec	Las na północy wsi, okoliczne wsie
5	Grzęska	Droga kolejowa oraz trasa E-40 (A4)
6	Holendry Baranowskie	Autostrada A2
7	Jodłów	Okoliczne miejscowości
8	Księżę Pole	Kościół
9	Marszowice	Rzeka Raba, układ drogi głównej i dróg lokalnych
10	Miejsce Odrzańskie	Rzeka Odra
11	Miłoszyce	Linia kolejowa, droga główna, Jelcz-Laskowice
12	Nasiadki	Układ dróg, lasy
13	Niezabyszewo	Jezioro Niezabyszewskie
14	Nowołoskoniec	Stawy Rybne
15	Pacew	Rzeka Pilica
16	Pakosławice	Kościół i cmentarz, układ dróg
17	Piwoda	Kościół i szkoła po przeciwnej stronie drogi głównej
18	Słowino	Kościół
19	Zabrodzie	Droga nr 57 Biskupiec-Szczytno
20	Zielnowo	Plac zabaw, świetlica, kapliczka, rzeka Wieprza
21	Złotogłowie	Okoliczne miejscowości

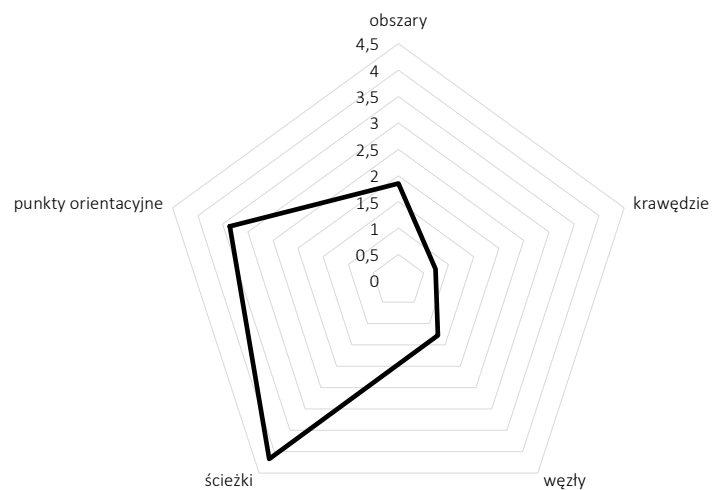
Źródło: opracowanie własne.

Treść szkiców

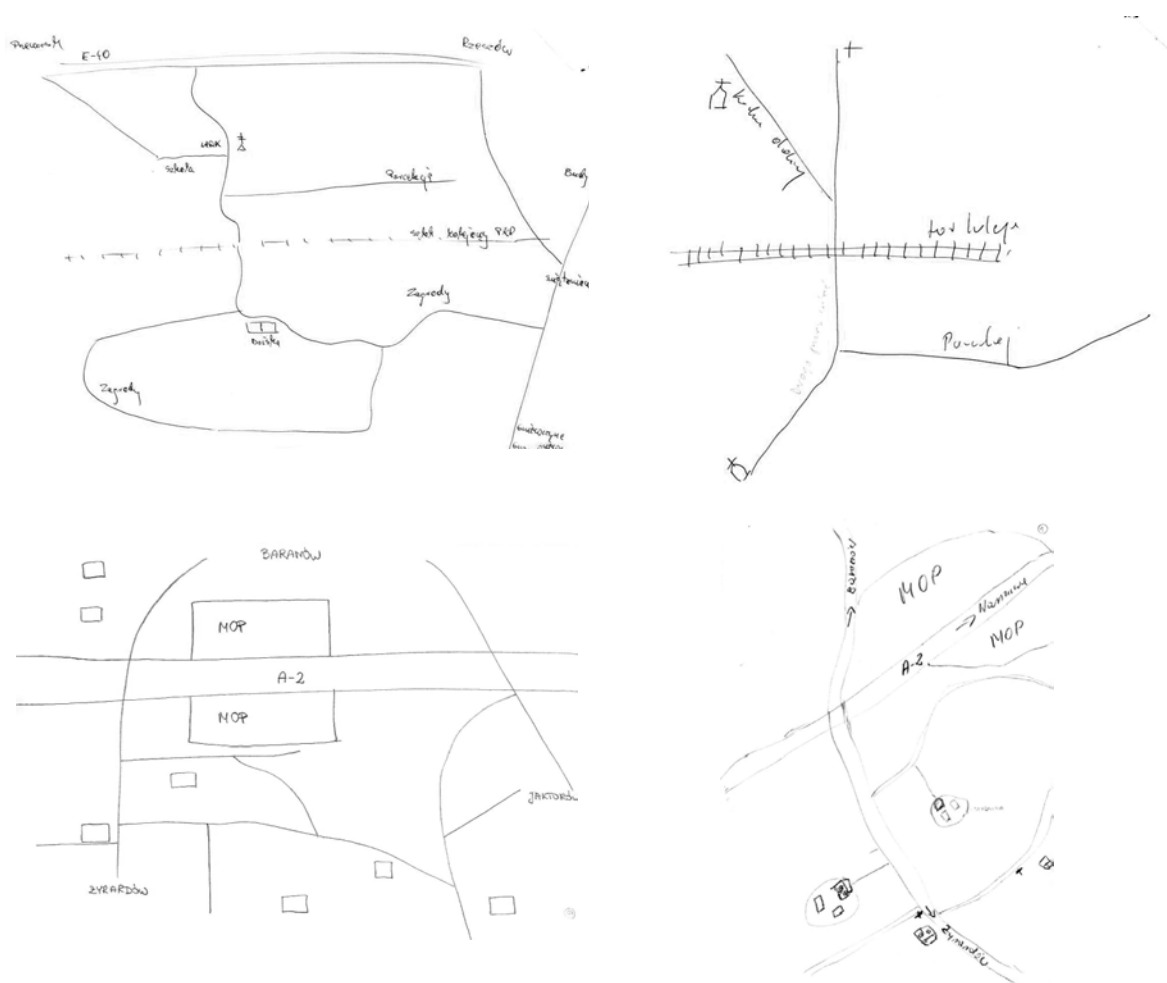
Przestrzeń wiejską charakteryzuje dużo mniejsza niż miasta złożoność form, funkcji i znaczeń, a mimo to, w strukturze szkiców będących formą subiektywnych wyobrażeń tej przestrzeni zapisanych w świadomości mieszkańców można wyróżnić elementy opisane w pionierskiej pracy K. Lyncha (1960) o wyobrażeniach amerykańskich miast (ryc. 34).

Podstawą konstrukcji szkiców wsi są ścieżki *paths* (średnio 4,5 w każdym szkicu). Są to kanały, wzdłuż których poruszają się ludzie. W przypadku wsi mogą być nimi ulice, chodniki, ścieżki rowerowe. W strukturze wyobrażeń wielu ludzi jest to element dominujący, ponieważ obserwują oni wieś w trakcie poruszania się wzdłuż ścieżek, podczas gdy pozostałe elementy są do szkiców dodawane i pozostają ze ścieżkami w ścisłej relacji przestrzennej. Punkty orientacyjne *landmarks* (średnio 3,5 w każdym szkicu) są punktami odniesienia używanymi podczas codziennych doświadczeń przestrzeni. Zazwyczaj stanowią je charakterystyczne ze względu na swoją formę lub funkcję budynki, znaki czy detale architektoniczne, ale także takie elementy zagospodarowania przestrzeni wsi jak stawy rybne, które wypełniają wyobrażenia większości mieszkańców. Część z nich, zwłaszcza jeśli dzięki swym rozmiarom góruje ponad zabudową całej wsi, wyznacza jej dominantę percepcyjną i staje się symbolem, np. kościół w Księżym Polu czy w Słowniu (por. ryc. 9-11). Węzły *nodes* (średnio 1,5 w każdym szkicu) to miejsca, do których można wejść, które mogą być istotnymi „wydarzeniami” w trakcie poruszania się wzdłuż ścieżek, stąd ich koncepcja nawiązuje silnie do koncepcji pierwszego z elementów wyróżnionych przez K. Lyncha (1960). Jednocześnie bardzo często wiążą się z centralnymi częściami wsi, dlatego ich rola w strukturze szkiców jest bardzo istotna. Węzłami mogą być place wiejskie, place zabaw, skrzyżowania dróg, runda, przystanki autobusowe czy kolejowe. Krawędzie *edges* (uwzględniane średnio w co drugim szkicu) najczęściej stanowią rodzaj bariery, ograniczenia przestrzeni lub przerwy między obszarami, choć bywa także, że je z sobą łączą. W przypadku analizowanych tutaj szkiców wsi krawędzie stanowiły rzeki, linie kolejowe, drogi ekspresowe, czy autostrady (np. Holendry Baranowskie, Grzęska) (ryc. 35). Obszary *aeras* (średnio 2 w każdym szkicu) to fragmenty wsi o określonym charakterze i funkcji, wyróżniane w przestrzeni, np.: pola uprawne, sady, łąki tereny leśne. W przypadku dużych, zurbanizowanych wsi w odrębnych szkicach uwzględniano także osiedla, co – jak wspomniano wcześniej – pozwala porównywać je do szkiców miast lub ich fragmentów (ryc. 36). Obok ścieżek, obszary są drugim elementem, który może zdominować szkice wykonywane przez respondentów.

Rycina 34: Struktura odręcznych szkiców wsi. Średnia liczba elementów przypadająca na szkic
Źródło: opracowanie własne

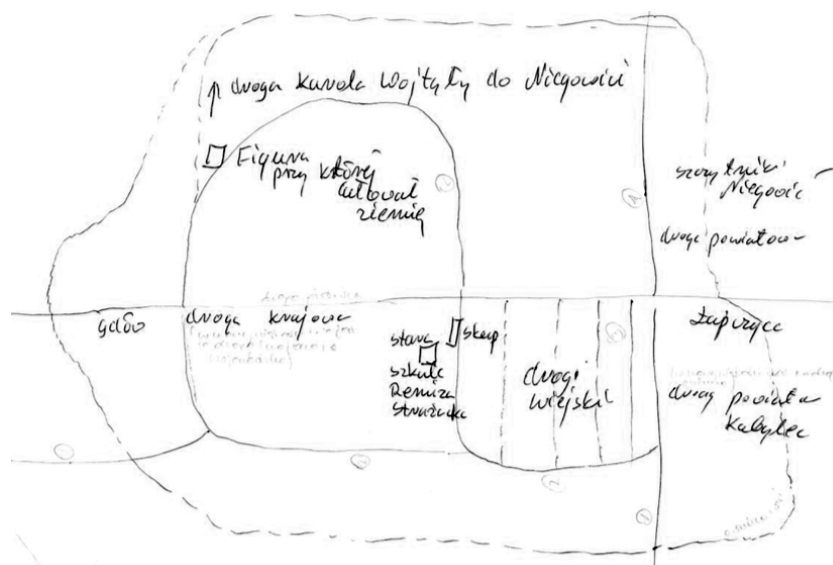
Rycina 35: Przykłady krawędzi w szkicach wsi:
tory kolejowe we wsi Grzęska i autostrada A2 we wsi Holendry Baranowskie
Źródło: opracowanie własne

Personalizacja szkiców

Analiza prezentowanych szkiców wsi potwierdza, że percepcja przestrzeni polega w pierwszej kolejności na identyfikacji, czyli rozpoznaniu składników środowiska, i odróżnieniu jednych elementów od innych, ich strukturalizacji, czyli określeniu relacji przestrzennych między składnikami środowiska, oraz na wartościowaniu, czyli określeniu znaczeń poszczególnych elementów dla podmiotu percypującego. Określona przestrzeń czy obiekt w przestrzeni stanowiące przedmiot percepcji musi „coś znaczyć” dla użytkownika, aby móc zapisać się w jego świadomości w postaci mapy poznawczej *cognitive map*, możliwej do odczytania na przykład na podstawie odrębnego szkicu (por. ryc. 23).

Tylko w nielicznych szkicach wyraźnie zaznaczono bardzo osobisty stosunek do miejsc poprzez określenie „mój”, „moje”, ale z przeprowadzonych wywiadów wynika, że mieszkańcy silnie identyfikują się z przestrzenią wokół nich, choćby ze względu na pierwsze skojarzenia, takie jak: „moje miejsce”, „mój dom”. Elementy, które uwzględniano w szkicach, są zdecydowanie częściej wyrazem postrzegania miejsc jako „nasze” – wspólne, budowane przez pokolenia. Prezentowane w niniejszym opracowaniu odręczne szkice wsi stanowią obraz indywidualnych i zbiorowych relacji mieszkańców z ich miejscem życia i jeden z aspektów potrójnej przestrzeni wiejskiej opisywanej przez K. Halfacree'go (2004), tzn. przedstawienia wsi *social representations*. Analiza treści tych przedstawień pozwala jednocześnie na dyskusję na temat pozostałych dwóch aspektów wiejskości, czyli lokalnych praktyk społecznych *rural locality* – zachowań i działań o wymiarze lokalnym oraz codzienności życia wiejskiego *everyday lives* – specyficznego, wiejskiego doświadczania przestrzeni.

Poza wspólnymi elementami, związanymi przede wszystkim z lokalną infrastrukturą społeczną, które rysowano we wszystkich szkicach wsi, bez względu na ich typ morfologiczny, czy charakter pełnionych funkcji, zdarzały się takie szkice, w których zapisywano lokalne historie, ważne dla kształtowania się wspólnoty, lokalnej społeczności. Uwzględniano stare cmentarze (Czerwona), wojenne mogiły (Miłoszyce). Poniżej, przykład szkicu wsi Marszowice, gdzie w drodze do pierwszej parafii w Gdowie, przy przydrożnej kapliczce Karol Wojtyła (późniejszy papież Jan Paweł II) ucałował ziemię (ryc. 37).

Rycina 37: Lokalna historia wsi zapisana w odręcznym szkicu
Źródło: opracowanie własne

Wieś jako miejsce w narracji osobistej

Problem określenia identyfikacji przestrzennej, tj. wartości i znaczenia desygnatów przestrzeni wiejskich, jest jednym z najważniejszych elementów w kształtowaniu spójności środowiska wiejskiego życia. Z narracji respondentów wyłania się obraz wsi jako miejsc i przestrzeni różnorodnych, o specyficznych cechach i wartościach, rozpoznawalnych i identyfikowalnych tylko w przeprowadzonych wywiadach – rozmowach:

a) wieś jako miejsce tożsamości i ciągłości pokoleniowej:

„Rodzice, dziadkowie przybyli tu w 45 roku na przełomie września i października, jesteśmy ze Wschodu, konkretnie, spod Lwowa (miejscowość Zaródce). I cała ta miejscowość została wysiedlona, i Niemcy autochtoni musieli wyjechać. I rodzice tu się osiedlili, dziadkowie, i tak mieszkamy tu do dnia dzisiejszego, ojciec już zmarł, babcia też, jeden dziadek zmarł tutaj, drugi został zabity przez Ukraińców w 45 roku 9 maja. Rodzice zajmowali się rolnictwem. Do dnia dzisiejszego, został brat na gospodarstwie, który to prowadzi. Mam jeszcze siostrę, która pracuje w Urzędzie Gminy (...) Jak tu rodzice się sprowadzili, to mój ojciec pochodził z wielodzietnej rodziny, ich dziewięcioro tam było, oni tu byli młodzi, dopiero jak się pożenili, powychodzili za mąż, to te okoliczne miejscowości zaczęły zamieszkiwać. W Księżym Polu został tylko ojciec z trzema siostrami. Teraz z mojej bliskiej rodziny, zamieszkuje tu brat i siostra, i mama i ich dzieci, kuzyni” (Księżę Pole, M).

„Moja rodzina to rdzenni mieszkańcy, z mojej wiedzy to mieszkam tu od pokoleń. Ze strony mamy i ze strony ojca, rodzina tu mieszkała. Jestem związana z tą miejscowością po prostu od urodzenia. Tu do szkoły podstawowej chodziłam. Jak miałam 14 lat, to na gospodarstwie zostałam, bo mama zmarła i tu musiałam zostać z ojcem, byłam najmłodsza. Tu w Piwodzie, tu w tym domu, gdzie jestem. Tu cały czas mieszkam, tu wyszłam za mąż. Sąsiad to mój kuzyn. Kiedyś mieliśmy taką dużą posesję, co ją kościołowi podarowaliśmy. Mieszkamy tu od pokoleń. Nie znam tej historii, skąd tyle tego pola było, skąd się to wzięło. Z kuzynami pokrewieństwo się znajdzie, ale ta wieś nie jest już utrzymywana. Ze strony mamy jest tu więcej osób. Dawniej te związki małżeńskie zawierano, że nie wyjeżdżano daleko. Takie to zamknięte raczej było (...) Mój prapradziadek już tu mieszkał. Byłam u księdza, szukałam w tych księgach metrykalnych, ale ksiądz też nie ma tak daleko z tamtych lat” (Piwoda, K).

„Odkąd pamiętam, mieszka tu cała moja rodzina, to jedyne miejsce, jakie znam na ziemi, moje od zawsze” (Długowola, M).

„Tu jest nasze miejsce, tu jest nasz dom i nigdzie się stąd nie wybieramy” (Niezabyszewo, K).

b) wieś jako miejsce zakorzenienia i przywiązania:

„Nie chciałamby mieszkać gdzie indziej, ponieważ jestem zakorzeniona w miejscu, w którym żyję” (Holendry Baranowskie, K).

„Ja przyznam się Panu, ja tu korzeniami wrosłam, i mnie tu szanują, jak na przykład budowali kościół, ja tu pisałam różne przemowy... ludzie tu pracowali na moim podwórku, tak że no... znają mnie od dawna, tak że wiedzą kto ja jestem i kim jestem, i w jakiś sposób zdobyłam sobie szacunek u ludzi. Chyba nie potrafiłabym żyć bez tego środowiska. Nawet ta przyroda jest moim rodzinnym domem. Znam tu każdą ścieżkę. Tu dzieci urodziłam. Tu mieszkam. Tu sobie dom urządziłam” (Piwoda, K).

„Tak, czuję się związany z tą miejscowością, miałem propozycję... zresztą ja mam mieszkanie we Wrocławiu, mogę mieszkać w każdej chwili we Wrocławiu, ale nie... jakoś tu korzenie moje zapuściłem... (...) Wie Pan, może to jest kwestia przyzwyczajenia, może też... ja nie wiem, czy tutaj ludzie tacy dobrzy są, kłóć się, to temperament ukraiński jest, korzenie nasze stamtąd się wywodzą, ale ja ich lubię, nawet za to. Jak tak wyjeżdżam na dłużej, i wracam, to tak jakoś lepiej się czuję. A tu tak praktycznie mówiąc, nie ma do czego wracać (śmiech)” (Księżę Pole, M).

„Ja już tak na przykład jak mocno zmęczony jestem, biorę rower i jadę sobie tak dookoła, tak popatrzeć na to wszystko... na cmentarz – dosyć przyjemny cmentarz, jeżeli to miejsce można nazwać przyjemnym. I to mnie chyba trzyma, że co tydzień idę do kościoła, rano spotykam się z tymi ludźmi pod kościołem chwilę, rozmawiamy (...) Raczej jestem zadowolony z tego, gdzie mieszkam, chociaż czasem dopieką mi ci ludzie, ale szybko mi przechodzi” (Księżę Pole, M).

c) wieś jako miejsce kultywowania tradycji i źródło anegdot:

„Kiedyś we wsi w samym środku biegnącej po okręgu drogi znajdowała się karczma. Według opowiadań starszych, pewnego razu jeden z gości karczmy będący pod wpływem alkoholu obszedł wieś 7 razy, zanim trafił do gospodarza, u którego nocował. Człowiek ten powiedział do gospodarza, że nie spotkał do tej pory wsi, w której było aż 7 karczm. W rzeczywistości karczma była tylko jedna, a specyficzny kształt wsi (okrąg) i upojenie alkoholowe spowodowały, że człowiek ten myślał, że za każdym razem przechodzi obok innej karczmy. Współcześnie karczmy już nie ma. Nie zachowały się też jej żadne szczątki” (Czerwona, K).

„Piwoda to słynęła z pracowitości, tu byli tacy ludzie, co wszystko robili pierwsi w okolicy. Nawet mamy taką mowę, że «Piwodzianie zawsze są pierwsi». I mieliśmy taką szczególną gwarę takiego rozciągania. W pobliskiej miejscowości też mówią inaczej, ale my bardziej rozciągamy, a oni już takie deformacje w wyrazach wprowadzają (...) U nas te odpusty to są, odpust Matki Boskiej Częstochowskiej w sierpniu... i w dniu świętego Walentego. Nawet wiąże się z tym historia tej wsi. Bo ludzie z Jarosławia uciekali przez las i wybudowali kapliczkę w lesie św. Walentego, żeby patron strzegł od chorób, od zarazy. Tak tu u nas mówiono, choć teraz jest od zakochanych. Odpust jest też na Walentego. I cała Piwoda w tym uczestniczyła” (Piwoda, K).

„W miarę możliwości staramy się kultywować tradycje, pamiętać, jak żyli nasi przodkowie. Oto kilka z nich:

- Przebierańce – u nas była taka grupa ludzi, która jeździła po przebierańcach. Było to w latach 90. Przebierali się, stroili ciągnik i dwukołówkę. Jechali z orkiestrą. Jeździli po wsiach i robili różne numery. Pewnego razu przebrali się dla żartu i poszli do urzędu brać ślub;
- Dyngusiarze – tak określało się dzieci, które się przebierały w rozmaite stroje i chodziły po dyngusie. Trzeba było wówczas bardzo uważać, żeby nie zostać oblanym;
- Na 8 września święcenie ziarna przed siewem – każdy mieszkaniec niesie ziarno do poświęcenia w Kościele. I każdy tego przestrzega, ludzie starają się o to dbać;
- Na 26 sierpnia mamy odpust parafialny – na który robimy wieniec. Fajne jest to, że wieniec ten robiony jest właśnie na odpust parafialny do Kościoła, a później wykorzystywany jest również na dożynkach gminnych” (Holendry Baranowskie, K).

d) wieś jako miejsce pamięci ważnych wydarzeń historycznych:

„Na terenie Miłoszyc mieściła się filia niemieckiego obozu koncentracyjnego. Więźniowie obozu byli wykorzystywani do budowy fabryki Jelcza, a wcześniej ta fabryka nazywała się Krupa i budowano w niej działa zbrojeniowe dla Niemców podczas wojny. Dużo ludzi zginęło w obozie. W Miłoszycach jest mogiła upamiętniająca zgładzonych w obozie więźniów” (Miłoszyce, M).

„Bo kiedyś babcia opowiadała, że to była długa wola, bo to były zabudowania jeden po drugim, teraz się ludzie wyprowadzili z tej wsi, bo paliło się często (...) Historia była taka, że przyjechał tu Niemiec do dziadka i te domy mu się nie podobały, i jak zaczął palić... prawdziwa to jest historia, jak ja miałem 25 lat, to w latach 40. było” (Długowola, M).

„Przez obszar Holendrów Baranowskich szła grupa Kampinos. Niedaleko nas, w Budach Zosińskich, jest cmentarz partyzantów AK. Na terenie gminy są kamienie, kapliczki upamiętniające masowe rozstrzelania ludzi. W czasie wojny w Holendrach Baranowskich mieszkańcy ukrywali partyzantów” (Holendry Baranowskie, K).

„Historię tej miejscowości znam od 45, jak się tu przeprowadziliśmy. Wiedzy takiej historycznej to nie mam, wiem jednak, jak jest zbudowana, bo to jest jedna z takich dziwnych miejscowości, bo ona jest zbudowana na kole, gdzie są w Europie tylko dwie takie miejscowości, to z lotu ptaka widać. Poza tym to nie mam takiej wiedzy. Wiem, co tu było przed wojną, że tu była szkoła muzyczna, była piekarnia, była rzeźnia, to była prężna miejscowość (...) Kiedyś była tu taka waga wozowa, może to wydać się śmieszne dla Pana, ludzie mogli sobie ważyć tam za jakąś małą odpłatnością, ludzie mogli sobie ważyć, która jeszcze po wojnie funkcjonowała, potem ją zburzyli (...) I kolej tu przebiegała. Tą drogę kolejową, to budowali więźniowie polityczni, ale za czasów niemieckich, masę tych ludzi tam zginęło, bo to wszystko ręcznie, ładnie to robili, bo mosty takie piękne są, wiadukty, i to jest nieczynne teraz. Nawet tutaj w Boborowie i w Głupczycach – są takie miejscowości, kręcili film, bo to chodziło o stację” (Księżę Pole, M).

e) wieś jako miejsce ważne, bliskie i oswojone:

„Dla tej wioski, gdzie ponad 90% ludzi jest wierzących, najważniejszy jest kościół (ważny z tej funkcji, którą pełni, którą powinien pełnić, bo wokół tego kościoła nic się za bardzo nie dzieje). Było kiedyś boisko, ale nie ma już chłopaków, żeby grali w piłkę, więc odpada. W remizie coś się dzieje, bo chłopaki coś tam urządzają, świetlica, poza tym nie ma większych takich miejsc atrakcyjnych. W remizie chłopaki spotykają się 2-3 razy w tygodniu, urządzają sobie tam jakieś zawody (...) Remiza kiedyś była bardzo prężna, ważna, bo tu było więcej chłopaków, więcej mieszkańców, potem to zanikło, i teraz, parę lat temu, odbudowano to. Mobilizowaliśmy ich i ci chłopcy stworzyli dosyć przyjemną taką przystań, można powiedzieć. Ta remiza była, od zarania dziejów była, od przed wojny była w tym budynku, ale to zanikło i po pewnym czasie,

trochę z mojej inicjatywy i innego radnego, zaczęliśmy namawiać chłopaków, oni nie mieli żadnej motywacji, żeby tym się zajmować, bo tym się zajmują społecznie. Młodzi zaczęli się tym interesować, starsi się nie wcinają. Ale tam zapraszają mnie na jakieś imprezy, organizują jakieś zabawy dla siebie, mają fundusz. Większość mieszkańców tak postrzega te ważne miejsca" (Księżę Pole, M).

„Dla mnie bardzo ważny jest kościół, bo jestem sąsiadką i jest na mojej posesji wybudowany, wiadomo, jestem z nim emocjonalnie związana... dużo się dzieje wokół kościoła. Szkoła, bo tam chodziłam do szkoły i pracowałam, no i cmentarz, to wiadomo... i wójt tam kaplicę wybudował... to duża wygoda, bo dawniej zmarli w domach byli" (Piwoda, K).

„Kiedyś ważnymi miejscami dla mnie i dla mieszkańców były krzyże i kapliczki, ponieważ mieszkańcy spotykali się przy nich i śpiewali majówki, głównie młodzież jednak. Teraz ta tradycja trochę zanika. Czasami jednak starsze babcie przychodzą i śpiewają" (Holendry Baranowskie, K).

„Staw miłoszycki, bo tam spędziłam całe dzieciństwo. Dużo ludzi jeździło tam się kąpać. Staw ten był i jest bardzo czysty. Do dziś jest to rezerwowe ujęcie wody pitnej. Żyją w nim raki, małże. Nie ma żadnego dopływu z zewnątrz" (Miłoszyce, M).

„Ważnym miejscem dla mnie jest mój dom, który kupiliśmy z mężem po ślubie. Dom, w którym obecnie mieszkamy. Dom ten liczy ponad 200 lat. Gdy zaczęliśmy jego remont na strychu, odkryliśmy datę jego wybudowania. Na ścianie wydrapany był rok 1795, więc zakładamy, że wtedy został wybudowany. Dom ten jest dla mnie ważnym miejscem, bo przeżyłam tu prawie całe życie z mężem. Tu wychowały się nasze dzieci, a teraz wychowują nasi wnukowie. Myślę, że nasz dom nie jest postrzegany przez innych jako coś wyjątkowego. To zwykły dom, jakich we wsi wiele. Jest on ważny dla mnie i dla mojej rodziny. Dla innych mieszkańców myślę, że nie ma szczególnej wartości" (Pacew, K).

f) wieś jako miejsce atrakcyjne do życia:

„Ja bym wszystkim polecała naszą wieś jako miejsce zamieszkania. Niech młodzieży nie ubywa, a przybywa. Niech przyjeżdżają, osiedlają się, zakładają rodziny" (Niezabyszewo, K).

„Ale na pewno jest tu spokojnie, nie ma łobuzerstwa, to jest chyba tylko ten plus. Powietrze jest też czyste, bo tu nie ma nic wokoło, nie ma przemysłu. Bo tu żadnych atrakcji to tu za bardzo nie ma, chyba tu się mieszka, pojedzie do Czech, na narty, bo tutaj też tak praktykujemy, czy do zaprzyjaźnionego miasta... Jest atrakcja, bo przez nasze pola, szedł na Wiedeń Sobieski" (Księżę Pole, M).

„Tutaj u nas na wsi jest cisza, spokój. Jest bezpiecznie, nie ma złodziei. Nigdy nikomu nic nie zginęło. Ludzie są bardzo pomocni i życzliwi. W razie potrzeby, jeden drugiemu pomaga. Nie ma hałasu przejeżdżających samochodów. Na wsi nie ma żadnej dużej hodowli świń czy kur, nie ma więc nieprzyjemnego zapachu. Dobrze nam się tu żyje" (Czerwona, K).

„Ja kocham swoją wieś. Wsi spokojna, wsi wesoła, tak o niej mówią" (Zielnowo, M)

Podsumowanie

Wyobrażenie przestrzeni jest jedną z form jej społecznej reprezentacji. Takie spojrzenie na wieś odkrywa symboliczne znaczenie społecznie tworzonego środowiska życia. Przyjęcie takiej perspektywy spojrzenia na obszary wiejskie, pozwala nie tylko na analizę praktyk społecznych związanych z daną przestrzenią i jej wartościowanie, ale także na poszukiwanie mniej oczywistych sensów i znaczeń, jakie dla mieszkańców posiada sama wieś lub jej poszczególne części (miejsca). Należy mieć świadomość tego, iż przedmiotem postrzegania jest zawsze określona rzeczywistość – materialne i niematerialne środowisko życia ludzi. Dostarcza ono różnego rodzaju informacji, które są filtrowane przez ludzi zależnie od ich predyspozycji psychicznych, społecznych i kulturowych. W rezultacie przedmiotem oceny i waloryzacji, jest nie tyle sama owa rzeczywistość, ile jej obraz w świadomości człowieka. Odkrywanie sfery semiotycznej przestrzeni, a więc jej znaczenia dla postrzegającego podmiotu i jednocześnie treści, jaką przestrzeń komunikuje zarówno w sferze dosłownej, jak i przenośnej, stanowi współcześnie ważne i bardzo ciekawe wyzwanie dla badaczy obszarów wiejskich.

Znaczenia miejsc określane są z jednej strony przez cechy szczególne i specyficzne samych miejsc, typu: uroda krajobrazu, powiązanie z ważnymi wydarzeniami, wyróżniki, etc.; a z drugiej, przez ludzkie doświadczenia, na przykład: biografie, osobiste sentymenty, przywiązanie, skojarzenia, sympatie, smaki czy zapachy, itp. Dodatkowo istotne jest to, iż każda przestrzeń może być znacząca, choć nie każda ma z góry zakodowane znaczenie.

Dostrzega się wciąż stereotypowe pojmowanie znaczenie pojęcia „wieś”. Dominuje tradycyjnie pojmowany wizerunek wsi, z przypisaniem mu konkretnych zalet, jakie wynikają z zamieszkiwania na wsi. Respondenci bardzo silnie wskazali na walory przyrodnicze, ciszę i spokój oraz rolnictwo jako cechy specyficzne i charakterystyczne dla wsi. To one wystąpiły przed takimi kategoriami, jak tradycyjne wartości i bliskie relacje. Postrzeganie miejsc ważnych w przestrzeni wsi również jest relatywnie przewidywalne i wskazuje na pewną typowość odpowiedzi respondentów. Z badań wynika, iż obiekty infrastruktury społecznej to miejsca spotkań, miejsca najmłodsze, te, w których widać rozwój, miejsca piękne, charakterystyczne i te, w których czas płynie najszybciej. Obiekty sakralne zostały ocenione jako miejsca, „w które się ucieka”, piękne, w których czas płynie najwolniej. Miejsca charakterystyczne i niebezpieczne są zaś tymi w których czas płynie najszybciej. Elementy środowiska przyrodniczego w społecznej percepcji pojawiają się jako miejsca charakterystyczne, piękne, te, w których czas się zatrzymał i jako najstarsze – niejako niezbywalne atrybuty wsi. Jeśli mowa o starej zabudowie, mieści się ona w kategoriach miejsc brzydkich i takich, w których widać kryzys, ale jednocześnie miejsc, w których czas się zatrzymał i miejsc najstarszych. Infrastruktura drogowa jest przez respondentów postrzegana przede wszystkim jako przestrzeń niebezpieczna, ale również jako miejsca brzydkie i kryzysowe oraz takie – co cieszy – w których widać rozwój, czyli podlegające inwestycjom i odnowie. Kategoria dom dość wyraźnie, aczkolwiek niejednoznacznie, pojawia się jako miejsce, w którym czas płynie najszybciej i najwolniej jednocześnie, oraz miejsce, w które się ucieka – bezpieczne, zastane oswojone i pewne. Nowa zabudowa w sposób naturalny wypełnia miejsca, w których widać rozwój oraz miejsca najnowsze.

Szkice przedstawiające wyobrażenia przestrzenne wsi mają duże znaczenie w badaniach indywidualnych relacji człowiek-środowisko. Odręczny rysunek jako forma strukturyzacji świata powstająca w ludzkim umyśle ma wiele funkcji poznawczych i praktycznych, poszerzając perspektywy badań o kwestię przestrzeni subiektywnej. Szkice wsi pozwalają określić nie tylko charakter wyobrażeń (formę), ale także przez zawarte w nim treści można opisać współczesną naturę „wiejskości” i jej przejawy.

Funkcja poznawcza odnosi się przede wszystkim do interpretacji wsi jako pewnego terytorium, na którym zachodzą procesy społeczne, co odzwierciedla się w uwzględnianych w sposób symboliczny, typach instytucji. Zasadnicza różnica w kształtowaniu się środowiska społecznego wsi w stosunku do środowiska miejskiego polega na kluczowej roli sąsiedztwa w reprodukcji relacji interpersonalnych. W tym przypadku ważna jest skala, która odnosi się do wyobrażenia struktury materialnej (morfologii, czyli budowy wsi) oraz charakteru relacji człowieka ze środowiskiem, które w znacznej mierze oparte są na funkcjonalnych i społecznych związkach pomiędzy „środkiem” (w tym przypadku najczęściej rodzinnym domem) a kolejnymi strefami otoczenia odpowiadającymi głównie bliższemu i dalszemu sąsiedztwu.

W aspekcie funkcjonalnym zawarta jest użyteczność środowiska oraz sposoby łączenia się poszczególnych przestrzeni („miejsc”) będących przedmiotem codziennych doświadczeń. Mieszkańcy wsi poprzez szkic ukazują przede wszystkim formy zamieszkiwania wsi (ich jednorodność lub różnorodność), przez co można wnioskować o spójności lub jej braku w wymiarze architektoniczno-krajobrazowym. Łączność jest natomiast nie tylko funkcją granicy domostw, zagród, działek, ale głównie wyraża się ona przez wyobrażenie przestrzeni wspólnej, publicznej oraz zawartych w niej różnego rodzaju instytucjach (funkcja ruchu). W aspekcie społecznym mieści się głównie sfera symboliki, która wynika już z samego wyboru, a następnie z wielkości i stopnia generalizacji określonych elementów. Instytucje uwzględnione w szkicu należy wówczas w dużej mierze traktować jako emanacje życia wspólnoty. Informują nas one o sposobach komunikacji społecznej, a co za tym idzie, możemy uzyskać wiedzę nie tylko o sposobie subiektywnego odzwierciedlenia przestrzeni, ale również wiele dowiadujemy się o samym rysującym i jego związku z wsią.

Jak ujawniły przeprowadzone badania, perspektywa narracyjna pozwala na „wniknięcie” badacza do świata respondenta, spojrzenie jego oczyma na sprawy dla niego ważne, w których jest on obecny. Nierzadko udaje się też odkryć znaczenia towarzyszące wydarzeniom z życia badanego, mieć refleksyjny wgląd w definicje sytuacji, jakie ujawnia w rozmowie badany. Narracja jest pewnym sposobem rozumienia rzeczywistości przez ludzi, który objawia się tym, że pamiętają przeszłość jako ciąg określonych historii i że wyobrażają sobie przyszłość, na przykład planując coś, w formie scenariuszy możliwych opowiadań. Nie jest tak, że historie „zdarzają się” ludziom w życiu, to raczej specyficzna struktura ich wiedzy o świecie determinuje narracyjny sposób widzenia rzeczywistości.

Zarówno postrzeganie, jak i odczuwanie swojego miejsca zamieszkania przez respondentów można było ująć w pięć podstawowych kategorii:

- a) wieś jako miejsce tożsamości i ciągłości pokoleniowej;
- b) wieś jako miejsce przywiązania i zakorzenienia;
- c) wieś jako miejsce kultywowania tradycji i źródło anegdot;
- d) wieś jako miejsce pamięci ważnych wydarzeń historycznych;
- e) wieś jako miejsce ważne, bliskie i oswojone;
- f) wieś jako miejsce atrakcyjne do życia.

W opowieściach mieszkańców wieś jawi się jako miejsce o szczególnym znaczeniu i wartości. Często jest to też pierwsze i jedyne miejsce zamieszkania respondenta, co dodatkowo potęguje bliskość wytwarzanych więzi. To miejsce tożsamości oraz osobistych

identyfikacji wytwarzanych w toku realizacji codziennych czynności i rytuałów. Dodatkowo, dzięki obiektywizacji doświadczenia w języku, następuje jego włączenie do większej całości, jaką jest tradycja w postaci instrukcji moralnych, inspirującej, alegorii religijnych czy innych form (przekazywanych obyczajów, czy powtarzanych anegdot). Co ciekawe, zarówno samo to doświadczenie, jak i związane z nim szersze znaczenie, mogą być następnie powielane każdemu nowemu pokoleniu. W ten sposób tworzy się społeczny zasób wiedzy, specyficzny dla danej społeczności. W opinii respondentów, ich przestrzeń zamieszkania jest naznaczona miejscami dla nich ważnymi i oswojonymi. Nadawanie i odczytywanie określonych wartości i sensów tych poszczególnych miejsc jest rozumiane przeważnie w obrębie jednej wspólnoty. Znaczenia, które są w ten sposób zachowywane, ulegają zestaleniu, to znaczy zastygają w pamięci jako całości rozpoznawalne i warte zapamiętania.

Praktyczny wymiar tego sposobu badania wsi współczesnej ma duży związek z planowaniem wsi, zwłaszcza w warunkach jej szybkiej dezagraryzacji. Szkice w dużej mierze uzmysławiają nam zanik funkcji produkcyjnej wsi, a tym samym marginalizację roli rolnictwa w kształtowaniu związków funkcjonalnych i społecznych. Właściwe planowanie wsi powinno uwzględniać rolę natury (przyrody) w wytwarzaniu wiejskości. Harmonia środowiska wsi jest wynikiem wchodzenia człowieka w relacje z naturą, które mają różne podłoże (produkcyjne i nieprodukcyjne). Dla zachowania specyfiki wsi ważne jest planowanie terenów otwartych, które powinny służyć współczesnemu społeczeństwu w takim samym stopniu jak niegdyś rozłogi w utrzymywaniu potrzeb biologicznych (żywność) i społecznych mieszkańców wsi. Dlatego istotne jest planowanie takich funkcji wsi, których charakter będzie uwzględniał formy praktyk społecznych odnoszących się zagospodarowania powierzchniowego. Szkice mogą w tym przypadku okazać się niezwykle pomocne, zwłaszcza na etapie identyfikacji podstawowych problemów planowania rozwoju lokalnego związanych z kwestią słabnących relacji społecznych, czy obrazowości i czytelności elementów struktury przestrzeni wsi, które są wyrazem dynamicznych przemian współczesnego świata. Uzyskujemy bowiem informacje na temat jakości przestrzeni życia codziennego poszczególnych osób, miejsc ważnych zarówno z perspektywy indywidualnych doświadczeń, jak i doświadczeń całych społeczności lokalnych.